

Voorwoord

*Dit is 't wonderlykste op reis gescien,
Vertellens waardigh, aan de liën,
Die nimmer zyn van huys geweest,
Dan, in de boeken, met den geest.*

J. Six van Chandelier

In de boeken, met de geest bevat vijftien studies van M.A. Schenkeveld-van der Dussen over de vroegmoderne Nederlandse literatuur (1500-1850). De selectie is in overleg met de auteur gemaakt; waar zij dat nodig achtte, zijn voor deze bundel de oorspronkelijke teksten licht herzien.

Overleg en samenwerking vormen van oudsher de bindende krachten van de Utrechtse afdeling vroegmoderne Nederlandse literatuur. Daarom spreekt het vanzelf dat dit boek ter gelegenheid van Riet Schenkevelds afscheid als hoogleraar van onze afdeling wordt ingeleid met een stuk dat wij gezamenlijk geschreven hebben. Riet hebben we hier voor de verandering – en de verrassing – buiten gelaten. In de inleiding geven wij onze terugblik op haar wetenschappelijke werk en relatoren we haar initiatieven en bijdragen aan de grensverleggende vernieuwingen die ons vakgebied de laatste decennia heeft doorgemaakt. Achterin volgt een bibliografie van haar wetenschappelijke oeuvre tot dusverre (juni 2002): een niet aflatende stroom van boeken, artikelen, recensies en door haar begeleide proefschriften. Het is 'een' bibliografie, want er zijn nieuwe publicaties in voorbereiding.

Onze dank gaat uit naar de volgende personen en instanties voor hun medewerking aan deze uitgave: de student-assistenten Susanne Parren en Thea Tigchelaar-Bors voor hun inspanningen ten behoeve van de kopij en de bibliografie, de diverse uitgevers voor hun welwillende toestemming voor de opname van de studies, en de Faculteit der Letteren van de Universiteit Utrecht voor haar financiële ondersteuning.

Utrecht, juni 2002

Arie Jan Gelderblom

Lia van Gemert

Marijke Meijer Drees

Els Stronks

Inleiding

In ruim dertig jaar wetenschappelijke arbeid heeft Riet Schenkeveld een zeer omvangrijk, veelzijdig en invloedrijk oeuvre opgebouwd. Hieronder krijgen niet al haar publicaties vermelding, wel wordt aangegeven hoe zij de vakbeoefening vernieuwd en verrijkt heeft.¹

Al met haar promotie in november 1968 blijkt haar belangstelling voor poetica-onderzoek. Haar dissertatie *Het dichterschap van Hubert Korneliszoon Poot* analyseert verschuivende opvattingen over het dichterschap in het werk van deze 'dichter tussen twee eeuwen' en betreedt tevens onontgonnen terrein van de achttiende-eeuwse letterkunde. Methodisch gezien is dit boek meteen al vernieuwend: eind jaren zestig worden vroegmoderne Nederlandse schrijvers doorgaans werkimmanent-filologisch bestudeerd, of als object van biografisch-genealogisch onderzoek. Schenkevels proefschrift over het *dichterschap* van Poot is opmerkelijk omdat zij vanuit filologie en biografie de stap zet naar poetica-onderzoek, een methode die dan nog voornamelijk wordt toegepast op schrijvers van na 1880.

In het verlengde van haar dissertatie liggen edities van hoofdwerken uit de classicistische poetica: *Q. Horatius Flaccus' Dichtkunst op onze tijden en zeden gepast* (1973) door Andries Pels en *Gebruik én Misbruik des Tooneels* (1978; de inleiding staat in deze bundel) van dezelfde auteur. Eveneens poeticaal gericht zijn haar artikel over en editie van het vroeg achttiende-eeuwse programmatische toneelstuk *Arzases* van Balthasar Huydecoper, waarin zij laat zien hoe deze Frans-classicistische auteur experimenteerde met dramastof van 'eigen vinding' en met een hoofdpersoon (niet de titelheld) naar aristotelisch model (1979, 1982).²

Vervolgens richt Schenkeveld haar aandacht op de niet-klassieke en niet-classicistische poetica van de zeventiende en achttiende eeuw. Ze publiceert artikelen over de christen-burger Six van Chandelier (1983)* en de 'recalcitrante' W.G. van Focquenbroch (1985)³ – de verzamelerterm 'anti-idealistische poetica', waaronder zijn hún-dichterlijke opvattingen schaaft, is thans toegevoegd aan het begrippenapparaat van de literatuurgeschiedenis. Het dichterschap van Constantijn Huygens belicht ze vanuit een niet eerder verkend gezichtspunt: dat van vrije tijd of *otium* (1987).⁴ Ook in haar oratie (Utrecht, februari 1988) is Huygens de centrale figuur, maar nu om nog een ander tot dan toe weinig onderzocht poeticaal aspect te demonstreren: *Duistere luister. Aspecten van obscuritas*.⁵ Huygens' lyriek levert bovendien exempla die passen in de 'meer subjectieve onderstromingen' van de zeventiende-eeuwse literatuur, waarvan Schenkeveld het bestaan al in haar proefschrift signaleerde en die zij nader verkent in een beschouwing over het ik in de Nederlandse lyriek van de zeventiende eeuw (1989).⁶ Haar psychokritisch getinte

interpretatie van Vondels als handschrift bewaarde briefgedicht aan zijn collega Hoofst brengt naar voren dat de tussen hen gegroeide poetische verschillen Vondel een gedroomde literaire broedermoord in de pen hebben gegeven (1991).⁶ In haar oratie vermeldde ze ook al *en passant* de erotische poëzie van 'een van de moeilijkste dichters uit de zeventiende eeuw', Matthijs van de Merwede van Clootwijk. Deze 'libertijnse zelf-voyeur' wordt in een tweeluik van artikelen herontdekt (1989, 1992)* en krijgt een plaats in de poetische stroming van het anti-idealisme.⁷ Individuele eigenaardigheden van de dichter blijven echter zichtbaar en worden opnieuw gezien. Stond in het eindverslag van een doctoraalcollege uit 1987 nog te lezen dat uit Van de Merwedes tweede bundel *Geestelijke minne-vlammen* de '(diep) religieuze toon spreekt van een dichter die begrip en vergeving vraagt voor vroegere misstappen', in het artikel van 1992 krijgt het 'geestelijke' van de minnevlammen een relativerend vraagteken en sneuvelt het brave beeld van de bekeerde zondaar.

Vernieuwend zijn ook Schenkevels talrijke studies over het werk van christendichters. Daarin breekt ze met een bestaande traditie: ze bestudeert deze poëzie vanuit een ongebruikelijk neutraal standpunt. Zonder te verbloemen dat haar interesse en kennis van zaken uit persoonlijke voorkeur voortkomen (zoals die naderhand opnieuw zou blijken uit *Het is begonnen met David*, 1999⁸) onderzoekt ze de werken van christen-dichters niet vanuit de eigen geloofsbeleving, maar in het perspectief van de vakbeoefening die haar voor ogen staat. De resultaten zijn opmerkelijk. Zo wordt de stelling van de hoogleraar/dichter Heeroma, geponoerd in 1951, dat onder de eenvoudige rijmen van Camphuysen tekens van een gefrustreerd kunstenaarschap schuil zouden gaan, door Schenkeveld overtuigend weerlegd in een veelgeciteerd artikel over Camphuysen en het *genus humile*; diens voorkeur voor een eenvoudige stijl van dichters vindt een literair-historische verklaring in toenmalige retorische opvattingen over poëzie (1986).⁹ Vanuit eenzelfde wetenschappelijke invalshoek benadert Schenkeveld de niet eerder zo duidelijk onderkende problematiek van de goddelijke inspiratie bij christen-dichters (1989).¹⁰

Bij haar studies over afzonderlijke genres vallen opnieuw veelzijdigheid op en aandacht voor de 'achterzijde' van de canon. Ze brengt bijvoorbeeld het stroomdicht opnieuw in de belangstelling (*De Roemster van den Aemstel* (1973), tekstuitgave in de Utrechtse reeks Ruygh-Bewerf), de gelegenheidspoëzie (1984, 1987, 1989)¹¹ – in het bijzonder het epithalamium (in twee artikelen uit 1979* en een uit 1986)¹² – en de dichtbrief (1987).¹³ Haar artikel over Bredero's komedie *Moortje*, waarin ze aandacht vraagt voor de inconsistente uitbeelding van vroeg zeventiende-eeuwse toneelpersonages, is een klassieker geworden (1985).¹⁴

Vanaf 1987, de periode van haar Utrechtse hoogleraarschap in 'de letterkunde van de Renaissance en het Classicisme, in het bijzonder de Nederlandse' heeft Riet

Schenkeveld zich geleidelijk aan steeds sterker geconcentreerd op de literatuurgeschiedschrijving als zodanig. In 1990 spreekt ze de Letterenfaculteit toe bij de opening van het academiëjaar. Haar rede *Retorica van onderzoek. Vormgeving en publiek van Nederlandse literatuurgeschiedenissen* pleit voor wetenschappelijk onderzoek dat door een retorisch overtuigende presentatie de weg naar een breder publiek weet te vinden. Ze toetst drieënhalf eeuw Nederlandse literatuurgeschiedschrijving aan dit ideaal, treft goede en slechte handboeken aan, maar vindt anno 1990 geen modern voorbeeld dat een eigentijds lezerspubliek weet te boeien met de resultaten van wetenschappelijke vakbeoefening. Daarom lanceert ze het voorstel om een Nederlandse literatuurgeschiedenis te schrijven naar het voorbeeld van Dennis Holliers *A New History of French Literature* (1989): een postmoderne opzet, die in een omvattende serie dispartate, maar chronologisch geordende hoofdstukjes de actuele stand van zaken in de vakbeoefening reflecteert zonder de dwang van een ideologisch of methodisch keurslijf.

Het desideratum van 1990 wordt al in 1993 realiteit met *Nederlandse literatuur, een geschiedenis*, waarin een team van acht redacteuren en zo'n honderd auteurs, onder hoofdredactie van Riet Schenkeveld, een verrassende, kaleidoscopische blik op de letterkunde van Noord en Zuid aanbieden in 151 korte hoofdstukken. Het boek is bewust polyperspectivisch, streeft niet naar een uniformerende blik of een presentatie van hoogtepunten en geeft vanaf 'Hebbaan olla vogala' tot heden een rijke verscheidenheid aan analyses van literaire verschijnselen in de brede context van het literaire veld. Ook al is in sommige reacties de onvermijdelijke vergruizing van het geschiedbeeld betreurd, *Nederlandse literatuur, een geschiedenis* heeft in het midden van de jaren negentig de discussie over de Nederlandse literatuurgeschiedschrijving doen opvlammen en is met zijn brede waaier aan onderwerpen en benaderingswijzen een belangrijke stimulans gebleken voor onderwijs en onderzoek.

Intussen heeft Riet Schenkeveld zelf in 1991 *Dutch Literature in the Age of Rembrandt* gepubliceerd, een inleiding tot de zeventiende-eeuwse letterkunde voor niet-Nederlandstalige geïnteresseerden, vanuit multidisciplinair perspectief. De invalshoeken zijn thema's en ideeën, en het accent ligt niet op individuele auteurs of hun werk, maar op literatuur in verband met samenleving, geloof, het dagelijks leven of de andere kunsten, en op het functioneren van de Republiek als literaire doorvoermarkt. Een selectie van in het Engels vertaalde lyriek completeert de tekst, die als een goed lopend verhaal is gecomponeerd. In 1994 volgt de Nederlandse vertaling: *Nederlandse literatuur in de tijd van Rembrandt*.

Een centraal onderwerp uit het internationale debat over geschiedschrijving is in de Lage Landen voor de literatuurhistorie weer aan de orde gesteld door *Nederlandse literatuur, een geschiedenis* en de daaruit voortvloeiende discussie: de bewuste en onbewuste processen van opname, uitsluiting en marginalisering als vormgevers van een ogenschijnlijk objectief geschiedbeeld. Met name vrouwelijke

auteurs zijn daardoor dikwijls buiten het literaire bedrijf en de canon gehouden, en letterlijk onzichtbaar gemaakt of tot buitenissige uitzonderingen verheven.

Dat laatste heeft Schenkeveld al veel eerder in haar loopbaan laten zien, bij haar aantreden als eerste vrouwelijke voorzitter van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden. Zij herevalueert dan de situatie van een 'beroemdheid' als Anna Roemers Visser, een van de twee schrijvende dochters van de Amsterdamse koopman-auteur Pieter Roemer Visser: mannelijke tijdgenoten en latere literatuurhistorici hebben haar het imago opgedrukt van 'de tiende van de negen [muzen], de vierde van de drie [gratiën]' (1981).¹⁵ Later heeft Schenkeveld deze casus nogmaals vanuit *gender*-vragen gezien. Dan maakt zij zichtbaar hoe de Amsterdamse koopmansdochter doelbewust en behendig het wapen van de (zelf)ironie hanteert, bijvoorbeeld in haar contacten met de hooggeleerde Heinsius (1997).^{*16}

Begin jaren negentig wordt een groot werk ter hand genomen: de Utrechtse afdeling start onder Schenkevelds leiding met een project over vrouwelijke auteurs uit (aanvankelijk alleen nog) de zeventiende eeuw. Volgens goede Utrechtse mores – onder andere bekend van de serie Ruygh-Bewerf – worden doctoraalstudenten en promovendi bij het onderzoek betrokken. Al snel reiken de ambities verder: het tijdvak wordt verruimd tot de periode 1550-1850 en de regio tot de Noordelijke én de Zuidelijke Nederlanden. Het aantal medewerkers aan het project groeit tot 26. Omdat gestreefd wordt naar een boek dat enerzijds een synthese over het vrouwelijk auteurschap brengt en anderzijds een encyclopedische inslag heeft, vergt het project heel wat organisatie. Niettemin verschijnt in 1997 onder hoofdredactie van Riet Schenkeveld en met medewerking van Karel Porteman, Piet Couttenier, Lia van Gemert en vele anderen *Met en zonder lauwerkranen*: een bijna duizend bladzijden tellende studie over ruim honderdvijftig Nederlandse schrijfsters met een bloemlezing uit hun werk. De eerste honderd bladzijden van het boek behandelen de belangrijke methodische en praktische kwesties die het onderwerp omvat, zoals de keuze van het materiaal, de veranderingen in voorwaarden, aard en functie van het vrouwelijk schrijverschap in de Nederlanden, de herkenbaarheid ervan, de frequentst voorkomende genres en de plaats van vrouwen in een door mannen gedomineerde literaire wereld.

Het Lauwerkranen-project brengt een enorme hoeveelheid onderzoeksgegevens te voorschijn. Vanaf 'De vrouwelijke blik' (1994)¹⁷ tot en met *De geheimen van het vrouwelijke hart* (2001) biedt Schenkeveld beschouwingen van nader onderzoek op allerlei deelterreinen. Daaruit valt op te maken dat het vroegmoderne vrouwelijke auteurschap al net zo gedifferentieerd en gecompliceerd is als het mannelijke. Schenkeveld schrijft – bijvoorbeeld – over de ongekende felheid waarmee Meynarda Verboom in een pamflet tegen Vondel van leer trekt (1997)¹⁸, en over het talent van de negentiende-eeuwse Elisabeth Johanna Hasebroek, dat vrijwel

onopgemerkt is gebleven (zie *De geheimen van het vrouwelijke hart*, Schenkeveld bereidt voor de Amazonereeks een uitgave voor van Hasebroeks roman *Elize*). Maar de verschillende soorten beperkingen die voor vrouwelijke auteurs golden en de absolute noodzaak om zich te profileren, wilden zij meetellen in het literaire bedrijf, zijn zeker niet alleen aan Hasebroek te demonstren. Ook iemand als de als humorloos en saai boekstaafde Aagje Deken is, aldus Schenkeveld, in de omgeving van de geestige en scherpe, maar dominante en geen concurrentie duldende Betje Wolff letterlijk in de schaduw geraakt (1996).^{*19} Beperkingen voor vrouwelijke auteurs kunnen voorts de thematiek betreffen, zoals die van de liefde. Tussen 1550 en 1700 zijn er door vrouwen opvallend weinig liefdesgedichten geschreven en de uitzonderingen maken geen of hoogst zelden gebruik van de gangbare petraristische conventies. Die konden binnen de heersende sociaal-maatschappelijke codes van de zeventiende en achttiende eeuw dus alleen door mannelijke auteurs vrijuit benut worden (1995).²⁰ Pas vanaf ongeveer 1800 wordt het spel van de liefde voor vrouwelijke auteurs toegankelijk en wel in het genre van de roman. Maar juist doordat de schrijfsters zich daar met name in verhalen met een huiselijke thematiek enthousiast op storten, creëren ze een nieuw verwachtingspatroon dat meteen ook weer beperkingen oplegt. De literaire kritiek verwacht van hen dan huiselijke romans en zit niet te wachten op proza waar meer studie voor nodig is, zoals de historische roman, betoogt Schenkeveld in *De geheimen van het vrouwelijke hart*. Ze heeft dan al in een eerder uitgebracht artikel laten zien hoe Bosboom-Toussaint, die met name in dát romangere succesvol wilde zijn – en ook is geworden – zich noodgedwongen als man geprofileerd heeft (1996).^{*21}

Internationaal gezien heeft het Lauwerkranen-project eveneens zijn vruchten afgeworpen. De situatie van vroegmoderne vrouwelijke auteurs in de Nederlanden is vergeleken met die in andere Europese gebieden op het congres 'Writing the history of women's writing. Toward an international approach' van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen in 1998; de congresbundel verscheen in 2001. Voorts heeft Schenkeveld aan 'les femmes écrivains' een plaats gegeven in de door haar geschreven hoofdstukken van het *'Handboek-Fayard'*, de door Hanna Stouten, Jaap Goedegebuure en Frits van Oostrom geredigeerde *Histoire de la littérature néerlandaise* die in 1999 te Parijs het licht zag. Naast Coornhert, Cats, Vondel en de mannelijke anti-idealisten vinden we daar onder meer Anna Maria van Schurman, de gezusters Visser, en als nieuwkomers in de canon Titia Brongersma en Geertruyd Gordon.

Op dit moment is Riet Schenkeveld als lid van de Raad van Advies betrokken bij de nieuwe Nederlandse literatuurgeschiedenis die wordt geschreven onder auspiciën van de Nederlandse Taalunie. Twee citaten uit haar bijdrage aan de constitutionerende vergadering van dit project in 1997 verwoorden de grondgedachten van

haar literair-historische overtuiging: literatuurgeschiedenis bevat zowel voor- als achterzijde van de canon, en literatuurgeschiedenis bestaat door en voor haar lezers. 'Exclusief denken vanuit een definitieve canon willen wij op goede gronden niet. Maar een literatuurgeschiedenis waarin iedere canongedachte ontbreekt, zou mijns inziens haar doel voorbijschieten.' 'Het grootste gevaar voor ons is dat wij een groepje specialisten zonder achterban vormen. Wij bestaan bij de gratie van onze lezers en dat mogen wij niet vergeten.'²²

Voor dat algemene publiek van lezers met belangstelling voor vroegmoderne literatuur – dat getuige haar redactiewerk en bijdragen ten behoeve van de reeksen Griffioen, Alfa en Amazone haar voortdurende aandacht heeft – is een nieuw boek in voorbereiding: Schenkevels editie van Vondels drama's *Lucifer*, *Adam in ballingschap* en *Noah*, te verschijnen in de Deltareeks.

Ook op bestuurlijk terrein blijft Riet Schenkeveld voorlopig actief. Per 1 mei 2002 is zij bij de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen agetreden als voorzitter van de Afdeling Letterkunde en als lid van het Dagelijks Bestuur der Akademie.

Noten

- 1 De studies die in deze bundel opgenomen zijn, zijn voorzien van een asterisk. We gebruiken verkorte titelgegevens, nadere informatie is te vinden in de bibliografie achterin dit boek.
- 2 'Balthasar Huydecopers *Arzases, of 't edelmoedig verraad* (1722)', *Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde*; B. Huydecoper, *Arzases*. Nijhoffs Nederlandse Klassieken.
- 3 'De anti-idealistische poetica van een christen-burger, Joannes Six van Chandelier', *De nieuwe taalgids*; 'Focquenbrochs recalitrante poetica', *Traditie en vernieuwing*.
- 4 'Ottium en Otiã', *Veelzijdigheid als levensvorm*.
- 5 'Personage of persoonlijkheid. Het ik in de Nederlandse lyriek van de 17de eeuw', *De ontdekkingen van het Subject*.
- 6 'Hoofd onthoofd', *De nieuwe taalgids*.
- 7 'De poetica van een libertijnse zelf-voyeur', *De nieuwe taalgids*; 'De geestelijke (?) minnevlammen van Matthijs van de Merwede van Cloorwijck', *De nieuwe taalgids*.
- 8 *Het is begonnen met David. De honderdvijftig psalmen in het Nederlands [...]*. Gekozen en toegelicht door Margaretha H. Schenkeveld en Maria A. Schenkeveld-van der Dussen.
- 9 'Camphuysen en het genus humilè, Eer is het Lof des Deuchts.

10 'Het probleem van de goddelijke inspiratie bij christen-dichters in de 16de en 17de eeuw', *Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde*.

11 'Poëzie als gebruikartikel: gelegenheidsgedichten in de zeventiende eeuw', *Historische letterkunde*; 'Vondel als uitlokker van een polemieek over de Brand van Aken', *Jetzt kehrt ich an den Rhein*; 'Regen in het vredejaar', *Liber amicorum Langvik-Johannessen*.

12 'Theorie en poëzie: een epithalamium van Six van Chandelier', *De nieuwe taalgids*; 'Christus, Hymenaeus of de "Teelzucht"', *Visies op Vondel na 300 jaar*.

'Vondel als gelegenheidsdichter en vriend. Het bruiloftsgedicht voor Ioan van de Pollen Duitken van Gerwen', *'t Ondersoek leert*.

13 'Schrijven voor vrienden; lezen over de schouder', *Het woord aan de lezer*.

14 'Moraal en karakter: lezingen van Moortje', *De nieuwe taalgids*.

15 'Anna Roemers Visscher: de tiende van de negen, de vierde van de drie', *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde*.

16 'De canonieke versus de "echte" Anna Roemersdochter Visscher', *Nederlandse letterkunde*.

17 'De vrouwelijke blik. Nederlandse dichters van de Gouden Eeuw', *De vrouw in de Renaissance*.

18 'Een vreemde vraag en een niet-gewenst antwoord. Eva over Adam; Verboom over Vondel', *Mooi meegenomen*.

19 'Leven in de schaduw: Aagje Deken (1741-1804)', *Verlichte geesten*.

20 'Liefdestalen van vrouwelijke auteurs', *Literatuur*.

21 'Het "mannelijk" schrijverschap van A.L.G. Bosboom-Toussaint', *Nederlandse letterkunde*.

22 Citaten uit H. Bekkering en A.J. Gelderblom (red.), *Veelstemmig akkoord* (Den Haag 1997), p. 33-34.